

és Stipta István: *A magyar bírósági rendszer története* című könyve (Debrecen, 1998, Multiplex Media – Debrecen U. P.), emellett – az egyre szaporodó bíróságtörténeti kutatások eredményeként – újabban is számos tanulmány taglalja a folyamatot különböző aspektusokból.

- ⁴ Wlassics Gyula: A tízéves hatásköri bíróság. *Jogállam Könyvtára*, 1918. 11. sz. 7. p.
- ⁵ Wlassics Gyula a Közigazgatási Bíróság elnöki székfoglaló beszédében is utalt erre. Az új korszak, *Budapesti Hírlap*, 1906. május 3. 7–8. p.; Bódiné Beliznai Kinga: Wlassics Gyula a Közigazgatási Bíróság élén (1906–1933). *Miskolci Jogi Szemle*, 2017. 2. sz. 108. p.
- ⁶ Például Wlassics 1918, 8–10. p.; Magyary Géza: Báró Wlassics Gyula egy új tanulmánya. *Budapesti Szemle*, 1918, 501. sz. 459. p.; Koncz Ibolya Katalin: A Hatásköri Bíróság Magyarországon. *Jogtörténeti Szemle*, 2017. 1–2. sz. 98. p.
- ⁷ Wlassics 1918, 11. p.
- ⁸ Mankovics 1940, 138. p.; Wlassics 1918, 8–10. p.; Térfi Gyula: A hatásköri bíróságról szóló törvényjavaslat. *Jogtudományi Közlöny*, 1907, 44. sz. 368. p.
- ⁹ Bódiné Beliznai 2017, 105–123. p.
- ¹⁰ Erről részletesen Bódiné Beliznai 2017, 115. p.
- ¹¹ http://keptar.oszk.hu/010500/010517/112_nagykep.jpg [2018. február 22.]
- ¹² Wlassics 1918, 10–11. p.
- ¹³ Wlassics (például 1880) mellett (és nyomán) például Beksic Gusztáv is.
- ¹⁴ 1879-ben, 1883-ban és 1896-ban is, amint ezt a tanulmányban előbb már jeleztük.
- ¹⁵ Kmety Károly: A hatásköri összetűzőések bírósága. *Jogtudományi Közlöny*, 1895. 4. sz. 25–26. p.

- ¹⁶ A többes szám indoka, hogy eredetileg alsóbb fokú közigazgatási bíróságok szervezése is tervben volt. Vö. Wlassics 1895-ös terveze: a Hatásköri Bíróság a m. kir. Curia és a Felső Közigazgatási Bíróság bírából szerveződik.
- ¹⁷ Élet- és pályarajza: Bódiné Beliznai Kinga: „Modern fej és hihetetlenül nagy, korszerű tudás”: Oberschall Adolf életútja (1839–1908). In Bódiné Beliznai Kinga (szerk.): *A Kúria és elnökei III.* Bibliotheca Curiae, Budapest, 2015, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó, 11–45. p.
- ¹⁸ *Vasárnapi Ujság*, 1906. 17. sz. 265. p.
- ¹⁹ Márkus, Desider: Ungarisches Verwaltungsrecht. In Max Huber – Georg Jellinek – Paul Laband – Robert Piloty (hg.): *Das öffentliche Recht der Gegenwart*. Tübingen, 1912, J. C. B. Mohr (P. Siebeck), 57. p.
- ²⁰ Illyefalvi Vitéz Géza: *Hatásköri bíraskodás és a magyar hatásköri bíróság szervezete*. Klny. Budapest, 1909, Homvánszky Andor, 27–29. p. Ezt aztán a tényleges szervezete úgy hidalta át, és a tudomány is megállapította, hogy „a közigazgatási bírák nagyrésze a közigazgatásban kezdi pályafutását”. Mankovics 1940, 146. p.
- ²¹ Mankovics 1940, 152. p.
- ²² Miniszteri indoklás az 1907. évi LXI. tc. 4. §-ához.
- ²³ Ezt a Hatásköri Bíróság több olyan döntésében is megfogalmazta, amelyben a panaszt hatáskörének hiányában elutasította. Például 1922. Hb. 62. számú ítéletében a Szabadalmi Bíróság és más bírói vagy közigazgatási szervek összetűzőzése tekintetében. Mankovics 1940, 152. p.
- ²⁴ Mankovics 1940, 157. p.
- ²⁵ Mankovics 1940, 142. p.

Az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Állam- és Jegtörténeti Tanszéke, az MTA Jegtörténeti Albizottsága és a Magyar Jogász Egylet Római Jogi, Jegtörténeti és Egyházi Szakosztálya 2018. május 25-én, tudományos konferencián emlékezett meg a horvát-magyar kiegyezés 150. évfordulójáról. A konferencián elhangzott előadások közül válogattunk.

A horvát-magyar kiegyezés az 1867–68-ban megalkotott új birodalmi struktúra meghatározó elemét jelentette. Kimunkálása – szoros összefüggésben az ugyancsak 1868-ban elfogadott nemzetiségi törvénnyel – szerves részét képezte a Szent István-i Magyarországot felbomlással fenyegető nemzetiségi konfliktusok kezelésére irányuló politikai próbálkozásoknak, a magyar politikai elit nemzetiségi politikájának. A kísérlet nemzetközi, regionális közegét azok a soknemzetiségű közép-európai régióban kibontakozó dezintegrációs ellentmondások határozták meg, melyek a megkésett nemzetté válás negatív következményeként ellehetetlenítették az érdemi demokratikus megoldás megszületését. Előrebocsátandó ugyanakkor, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia végső felbomlásának megakadályozására nem csupán a dualista rendszer, de a feltételezett – akár összbiradalmi érvényű – föderatív átalakítás sem kínált érdemi történelmi esélyt. Az elkerülhetetlen szétesés minőségét azonban már sokban befolyásolhatták a szubjektív döntések, mint például az ún. „horvát trializmus” (akár csak a cseh trializmus korábban) zátonyra futott kísérlete. Ismeretes, hogy az 1903-ban létrejött szerb-horvát koalí-

KONFERENCIA

Erdődy Gábor

A horvát kérdés a magyar polgári nemzet megteremtésének kontextusában

ció szövetségi együttműködést ajánlott fel a magyar félnek, amennyiben megtörténik a horvát-szlavón-dalmát „három egy királyság” helyreállítása, és sor kerül annak egyenjogú harmadik társként történő elismerésére. Kétségtelen, hogy a felkínált kompromisszum a megvalósultnál kevésbé kedvezőtlen, az etnikai határokat jobban érvényesítő perspektívát kínált a délszláv kérdés rendezésére.¹

I. A reformkori magyar liberális nacionalizmus sajátosságai

Az Osztrák–Magyar Monarchia kereteinek megváltoztatása hiányában kibékíthetetlen ellentétek korábbi sok évtizedes történelmi fejlődés eredményeként halmozódtak

egymásra. A haladás és nemzet egymást kölcsönösen feltételező szimbiózisán alapuló, s a polgári jogegyenlőség követelményét is magában foglaló európai progresszió értékrendjével összhangban megvalósítandó nemzetteremtés, valamint a polgári nemzetállam megalkotásának feladatával szembeálló reformkori magyar liberális ellenzék programjának megfogalmazása során stratégiai jelentőséggel bírt a magyarság viszonyának meghatározása a vele közös királyságban élő ún. „más ajkú” népekhez.

A kikristályosodó nemzetteremtő magyar liberális nacionalizmus a folyamatos jogkiterjesztés útján, „az alkotmány kifejlesztésével” kívánta a hon valamennyi polgárát integrálni a szabadság közösségébe – tekintet nélkül etnikai, vallási továbbá osztályhoz való hovatartozására. A szabadság közösségének mindennapi működtetése, a szabadságjogok gyakorlásának lehetővé tétele, széles társadalmi rétegekre történő kiterjesztése ugyanakkor megkövetelte a latin kiiktatását a közéletből, annak élő nyelvvél történő felváltását, amely „az egy országban egyetlen nemzet” koncepciójából kiindulva csakis – az összlakoságon belül egyébiránt csupán 49%-os relatív többséggel rendelkező – magyar lehetett.²

A liberális nacionalizmus csupán egyetlen államnyelvet ismert, a különböző etnikumok nemzeti-politikai létének gondolatát visszautasította. E felfogás elkerülhetetlenül magában hordozta súlyos konfliktusok kialakulását a nemzetteremtés fázisába – a magyarsághoz viszonyítva bizonyos fáziskéséssel – ugyancsak elérkező nemzetiségekkel, amelyek folyamatosan fokozódó türelmetlenséggel és növekvő öntudattal utasították vissza az államalkotó „egy politikai nemzet” magyar felfogását. S e folyamatosan elmélyülő konfliktusban – amint arra Varga János rámutatott – „a magyar liberalizmus a történelemnek Magyarországon kikerülhetetlen csapdájába került”, amikor a magyarországi társadalom etnikai összetételéből következően „olyan jogfosztott tömegnek kívánt polgári szabadságot [juttatni], amelynek valamivel több, mint fele más ajkú etnikumokhoz tartozott, ennek folytán e szabadsággal elvileg inkább e más ajkú népesség súlya-jelentősége növekedhetett”.³

Az ellentmondást, s annak veszélyeit pontosan érzékelő, a súlyos dilemmában a nemzet jövőjét sokban fenyegetve érző magyar liberális elit a csapdahelyzetből a folyamatos és következetes jogkiterjesztés felgyorsításával kívánt kimenekülni, gyakran kétkedésektől és szorongásoktól gyötörve, másfelől a közös szabadság egyesítő erejében bízva, „a realitás illúziójával keveredő”⁴ önáltató reménykedéssel a végső sikerben. Meggyőződésüknek hangot adva hirdette Kossuth Lajos a *Pesti Hírlap*ban, miszerint „egyedül a polgári és politikai jogok halasztást nem tűrő kiterjesztése nyugtathatja meg a nemzetiségeket”.⁵ Szorgalmazta minden lehetséges eszköz jogszerű igénybevételét a magyar nemzetiség felemelése érdekében, de következetesen elutasította a magánszférába történő beavatkozás elvi lehetőségét is.⁶

A Magyarország törvényhatóságai közötti levelezés, valamint a helytartósági körlevelek és leiratok nyelvét a magyarban meghatározó 1840. évi VI. törvénycikk által

megteremtett alkotmányos háttérre támaszkodva felerősödött a közélet magyarosítására irányuló törekvés. (A közhivatalokban kizárólag magyarul tudók alkalmazását elrendelő törvény már 1830 óta életben volt.) A magyar nacionalizmus „hivatalmagyarosító koncepciója” jegyében, a más ajkúak asszimilációjának gyorsítása érdekében szorgalmazták a magyar nyelv akár mesterséges/adminisztratív eszközökkel történő terjesztését, a nem magyar nyelvek használatának visszaszorítását, mindenekelőtt az iskolákban, az egyházakban és a városokban. A nem kis mértékben a félelem és a szorongás által túlmotivált törekvések mélyén az oktatás egészét magyarrá változtató irreális vágy is meghúzódott.⁷ Az egymást követő megyegyűléseken kibontakozó, a magyar nyelv dominanciáját a közélet különböző szféráiban érvényesíteni kívánó országos dimenziójú offenzíva magában hordozta a „más ajkúak” asszimilálása eredményeként nyelvileg egységes társadalom megteremtésének szándékát, azaz lelke mélyén a magyar nacionalizmus – hangsúlyozza Varga János – nem kívánt a közélet és az iskola magyarosításánál megállni.⁸

A magyar liberális állásfoglalások a nemzetiségi politikusokra nemritkán ingerlően hatottak, akik gyakran túldramatizálták az általuk megélt vagy csupán vélt veszélyhelyzet megrajzolását, s külföldön kifejtett propagandájukban a valóságtól messze elrugaszkodó elemekből építkező pánikhangulatot gerjesztettek.⁹ Mert miközben Kossuthék „alkotmányos nacionalizmusa” az erőszakmentes és a magánszféra szentségét tiszteletben tartó magyarosítás „megvalósíthatatlan” terveket is integráló szándékát távolról sem titkolta (Széchenyi István gróf az iskolai, nyelvi magyarosítás reményének megalapozottságát egyenesen tagadta),¹⁰ a törvénytelen és erőszakos eszközök alkalmazásának vádját joggal utasította vissza.¹¹ A kölcsönös türelmetlenségtől fertőzött, egymásnak feszülő nacionalizmusok konfrontációját azonban nem tudta elkerülni.

II. A horvát nacionalizmus offenzív fellépése

A magyar liberális nacionalizmus törekvése: „a közélet nyelvének magyarrá tétele” és a nem magyarok magyarosítása a leghevesebb ellenhatást a horvát politikusok körében váltotta ki. Amint az ismeretes, a Magyar Királyságon belül a Dalmát-, Horvát- és Szlavón Királyság – hivatalosan társországgként – különállást élvezett, a két ország kapcsolata (amely mindenekelőtt a közös törvényhozásban és a közös kormányzervekben testesült meg) a valóságban azonban lényegesen szorosabb volt a tiszta perszónaluniónál. Státuszát a magyar közjogi felfogás csupán melléktartományként definiálta, Magyarországtól elkülönülő politikai-közjogi egységként ugyanakkor széles körű autonómiával: teljes belügyi önkormányzattal, saját közigazgatással és igazságszolgáltatással rendelkezett. A horvát rendek különleges jogokkal voltak felruházva: rendi tartománygyűlést tarthattak, a horvát bán a magyar nádó-

rera emlékeztető funkciók birtokában működhetett, igaz, lényegesen szűkebb hatáskörrel, hivatalos nyelvük pedig 1847-ig a latin maradt, amelyet a horvát váltotta fel.¹²

A nemzetté válás belső feltételei kibontakozásának fázisába elérkező, egységes nemzeti és teljes feudális társadalommal rendelkező, a magyar gazdasági fejlettségi szinttől alig elmaradó horvát nemzet létezését – egyedülként a magyarországi nemzetiségek körében – a magyar nacionalizmus is elfogadta, mivel úgy ítélte meg, hogy annak „törvényszerű alapja és történelmi előzménye van”. A beligazgatásukban megvalósuló szuverenitást tudomásul vette, miközben a közös igazgatás és a két ország érintkezése kérdésében szigorúan ragaszkodott a magyar nyelvhez.¹³

Az 1830-as években gyors ütemben kibontakozó horvát nacionalizmus célkitűzéseit az illírizmus fő ideológiusa: a magyarországi szlávok összességének védelmezője szerepében fellépő, valamennyi délszláv elem összetartozását hirdető, elsősorban a fiatal értelmiségiekre támaszkodó Ljudevit Gaj fogalmazta meg. A távlati célként valamennyi horvátok által lakott, részben magyar területek egyesítését, a délszláv egység megteremtését hirdető mozgalom ideológiája a haladás értékrendjétől elszakadó, azzal olykor kifejezetten konfrontálódó, „a társadalmi kötöttségektől elválasztott nemzeteszme” végletes abszolutizálásának jegyében fogant, s azt különleges agresszivitás jellemezte. A horvát nacionalizmus „messze túllépett az önvédelem határain”.¹⁴ Megalapozatlanul tiltakozott az elmagyarosítás ellen, hiszen a nyelvtörvények nem terjedtek ki Horvátországra, s az eredeti közvetlen horvát célkitűzések megvalósulását (a horvát nyelv rendes tárgyként történő bevezetése a horvátországi közép- és felsőoktatásban) semmiben nem fenyegette.¹⁵ A magyarosítás túldimenzionált veszélyére hivatkozva messze nem érte be az autonómia kiszélesítésének szorgalmazásával, hanem szélsőséges bizalmatlanságából fakadóan folyamatosan provokálta a magyar felet, alaptalanul azzal vádolva meg, hogy a délszlávok kiirtását tervezi, s mintegy preventív önvédelemből egyenesen a magyarok kiirtására buzdított.¹⁶ Érthető, hogy az illírizmus alaptalan rágalomokra hivatkozó agresszív fellépése nyugtalanságot és felháborodást váltott ki a magyarországi körében.

Mindeközben az illírizmus képviselőjében Ljudevit Gaj bizalmas kapcsolat épített ki a bécsi kormánnyal, amelyben – mindenekelőtt Franz Anton Kollowrat gróf személyében – a magyarizmus elleni küzdelem elszánt támogatójára talált. Lépésről lépésre formálódott az alkotmányos polgári átalakulást sürgető magyar liberális ellenzékkel szemben fellépő Habsburg reakciós erők és a radikálisan magyarellenes szeparatista horvát mozgalom közötti stratégiai együttműködés.¹⁷

A konfrontáció elmélyülése folyamatában kiemelkedő fontosságú mozzanatot jelentett a magyar nyelv használatáról intézkedő 1840. évi VI. törvénycikk megszületése, melynek nyomán elmérgesedő vita bontakozott ki a szlávön vármegegyék státuszáról, Magyar- vagy Horvátországhoz tartozásáról. A horvátok ragaszkodtak továbbá ahhoz, hogy az országos szervekkel és a magyar törvényhatóságokkal továbbra is latinul, s nem magyarul érintkezzenek.

A magyarok „túlzó, elhibázott radikális”¹⁸ viszontreagálása pedig tovább élte az ellentéteket. A törvény végrehajtásáról a kölcsönös bizalmatlanság fokozódó légkörében folytatott vitában a horvátok beolvasztási, a magyarok elszakadási törekvésekről beszéltek. Ugyancsak „magyarizáló” törekvést olvastak ki a horvátok abból a próbálkozásból, hogy a horvát iskolákban, a horvát oktatási nyelv tiszteletben tartása mellett a magyar tanítása külön tárgyként bevezetésre kerüljön.¹⁹

A kapcsolatot tovább mérgezte az 1842 végén, Zágráb megye törvényhatóságának tisztújító ülésén a Bécs-csel együttműködő illír párt törvénysértő és katonai eszközöket alkalmazó erőszakos fellépése a magyarbarát túrmezei nemesekkel szemben, a kiszorításukra irányuló törekvés a horvát tartománygyűlésről és a zágrábi megyegyűlésről. Az illírek megerősödésétől a magyar reformok sikerét veszélyeztetve érző Kossuth Pest megye június 10-i közgyűlésén Horvátország teljes közigazgatási és törvényhozási különválását kezdeményezte a tiszta perszonálunió alapján. (Kossuth javaslatát Széchenyi István határozottan visszautasította.) A túrmezei nemeseket kizáró 1843. áprilisi tartománygyűlés ugyanakkor arra utasította a megválasztott illír követeket, hogy a magyar rendi országgyűlésen csakis latinul szólaljanak meg. Az 1844. évi II. törvénycikk a magyar államnyelv használatát írta elő a törvényhozás és a hatóságok működésében, s bevezette a magyar (Horvátországban a horvát) nyelvű közép- és felsőoktatást. Hatalmas tiltakozást váltott ki továbbá a magyarok körében a bécsi kormány állásfoglalása 1845-ben, amely kompetenciáján messze túllépve s a magyar országgyűlés és a horvát tartománygyűlés hatáskörét megsértve megfosztotta a horvátországi nemeseket a tartománygyűlésen gyakorolt személyes szavazati joguktól, a magyarbarát túrmezei nemeseket pedig a Zágráb megyei közgyűlésen való megjelenéstől.²⁰

Az előzmények ismeretében nem meglepő, hogy a horvátkérdés az utolsó rendi országgyűlés kielezett sérelmi vitáiban is az egyik centrális feszültségforrásként dominált. A honosítási vitából kiinduló, személyeskedésekbe torkolló indulatos összeszólalkozásokban a horvátok immár az egyenrangú partnerség igényével léptek fel, s a konfliktusban – Barta István találó megállapítása szerint – a magyar fél sem mindig mutatott „a kényes tárgyhoz illő tapintatot”.²¹ Igaz, a magyar fél visszatérően hangsúlyozta, hogy a nyelvtörvényt nem kívánja Horvátországra kiterjeszteni, a horvát állami és nemzeti igények megalapozatlanságát érzékeltetni kívánó és az elszakadási törekvéseket elutasító Kossuth provokatív megállapításaiban többször megkérdőjelezte Horvátország pusztá létezését is.²² A valóságban Horvátország municipális jogait feltétel nélkül elismerte, a magyar törvényhozás kizárólagos többségének megkérdőjelezését, és a zágrábi tartománygyűlés honosítási kompetenciával történő felruházására irányuló próbálkozásokat azonban határozottan elutasította. A polémiában a magyar liberális politikai elitnek a forradalmi átalakulás során is érvényesített álláspontját fogalmazta meg, amikor leszögezte: „én soha, de soha, a magyar szent korona alatt más nemzetet és nemzetiséget, mint a magyart, elismerni nem fogok. Léteznek ugyan

népfajok, melyek más nyelvet beszélnek, de egy nemzetnél több itten nincs.”²³

Az egymásnak feszülő nacionalizmusok kórusából pozitív disszonanciaként hallatszott ki Batthyány Lajos gróf mérsékletre intó különvéleménye, amikor 1848. február 4-én elhangzott felszólásában, többek tiltakozását és rosszallását kiváltva azt javasolta, hogy a horvátok, úgynevezett „belső ügyekben” használhassák saját anyanyelvüket, és ne kényszerítsék őket egy holt nyelv alkalmazására. Az ellentétek szerinte egyszerre értelmetlen és szükségtelen kielévezését elutasító álláspontja szerint ugyanis „sem az igazsággal, sem a józan politikával meg nem fér az, hogy mi, kik már felhagytunk azon reményekkel, miszerint a kapcsolt részekre reá parancsolhassuk saját nyelvünket, belviszonyaikba s a közéletbe őket egy holt nyelv használatára akarjuk kárhozatni”, amit „olly zsarnokság”-nak nevezett „mellynek példáját a világ történetében nem ismerem”.²⁴

III. A horvát–magyar ellentétek konfrontációja 1848–49-ben

Az 1848 tavaszán hivatalba lépő magyar kormány számára a legnehezebben megválaszolható kihívást az áprilisi törvényekben meg sem említett nemzetiségek megoldatlan problémái jelentették. A vezető magyar politikusok ekkor még osztották azt a korai liberális utópiát, miszerint a polgári szabadságjogok általános bevezetése automatikusan megoldja az ellentéteket, s illúzióikat kezdetben alátámasztani látszottak a márciusi forradalom visszhangjaként elhangzott lelkes és kifejezetten lojális nemzetiségi reagálások is. A kezdeti euforikus hangulatot azonban hamarosan felváltotta a nemzetiségek agresszív politikája, amely mögött Batthyányék mindenekelőtt – és távolról sem teljesen megalapozatlanul – az udvari reakció ármánykodását vélték meghúzódní. Legszervezettebb erőként a horvát nemzeti mozgalom lépett fel, amely középkori történelmi előzményekre visszavezethető, széles közigazgatási autonómiára támaszkodhatott, és Magyarországhoz hasonló, birodalmon belüli önállóságot követelt Horvátország számára is. A továbbiakban pedig nem kevesebbet szorgalmazott, mint a szábórnak (*sabor*) felelős nemzeti kormány felállítását, a horvát nemzeti nyelv használatának engedélyezését a bel- és közigazgatásban, Horvátország egyesítését a közjogilag Magyarországhoz tartozó Szlavóniával és Mura-közzel, továbbá az Ausztriához tartozó Dalmáciával, valamint a horvátországi és szlavóniai határőrvidékkel „Háromegy Királyság” néven.²⁵

A bécsi udvar által támogatott, s az engedelmességet István főherceg nádornak is nyíltan megtagadó mozgalom élen ekkor már az a köztudottan császárhű és magyar-ellenes Josip Jellačić altábornagy állt, akít a kamarilla március 23-án, tehát a magyar kormány beiktatását sietve megelőzően, Batthyányék szemében joggal puccszerűnek tekintett döntéssel banná nevezett ki, az ellenforradalmi lázadás, majd katonai agresszió előkészítésének alig titkolt céljából.²⁶ A katonai konfliktus kirobbanásának

elkerülése, a horvátkérdés rendezése érdekében augusztus 27-i ülésén a Batthyány-kormány a komplex nemzetiségi válsághelyzetből kiútkereső próbálkozásai fontos részlemeként, Deák Ferenc előterjesztése alapján történelmi jelentőségű, nemzetközi összehasonlításban is példa nélküli nagyvonalú ajánlatot téve (Kossuth 1842. évi kezdeményezését megismételve) elszánta magát a horvátok elszakadási jogának felajánlására, mindössze a dalmát tengerpartra és Fiume birtoklására tartva fenn igényét.²⁷

A július végi észak-italiai katonai sikerein felbuzdulva, az áprilisi törvényekben a Habsburg uralkodó által szentesített magyar önrendelkezés felszámolásáról döntést hozó Habsburg ellenforradalom szolgálatában álló bán azonban nem érte be a horvát nemzeti szuverenitás lehetséges maximális biztosításával, s a béke megőrzésének feltételeit az önálló magyar pénz-, had- és külügyek felszámolásában, az összbirodalmi kormányzatba történő beolvasztásában határozta meg, és végleg elkötelezte magát a magyar szabadságküzdelem leverésére összeállt nemzetközi koalícióban való részvétel mellett.²⁸ A magyaroktól ellenségesen elhatárolódó alapállásuk következtében a horvátok így nem is vettek részt annak a többoldalú egyeztetési folyamatnak a kimunkálásában, amelynek eredményeként 1849. július 28-án megszületett Szegeden az a törvényerejű parlamenti határozat, amely Svájcban kívül elsőként emelte alapelvvé „minden népiségek nemzeti szabad kifejlődése” biztosításának demokratikus követelményét. Miközben a közép- és kelet-európai nemzetállamok hőskorában első alkalommal tett kísérletet a nyelvi jogok általános szabályozására, a nyelvi-kulturális autonómia keretei között többnyelvűvé alakította át az állami adminisztrációt. S ha közvetlenül nem is mondta ki, konkrét intézkedéseivel gyakorlatilag feladta az egyetemes magyar politikai nemzet eszményét, s az érintett nemzetiségek számára megteremtette a nélkülözhetetlen kereteket ahhoz, hogy nemzetként létezhessenek.²⁹ S bár a törvény kipróbálására a cári intervenció felülkerekedése következtében nem kerülhetett sor, az országgyűlési határozat egyetemes érvényű normát állított fel az elkövetkező nemzedékek számára.

IV. Magyar elképzelések a nemzetiségi kérdés megoldásáról az önkényuralom időszakában és a horvát reakciók

Az 1849-ben elszenvedett vereség megkövetelte a magyar politikai elit számára a tanulságok levonását, ami a térségben együtt élő népek megbékélésére irányuló törekvések elengedhetetlen szükségességének felismerése irányába hatott. A pozitív kibontakozás reményében a párizsi emigrációt irányító Teleki László kész volt a Magyar Királyság nemzetiségi területi autonómiákat tartalmazó belső federalizálására is (erre vonatkozó álláspontját már 1849 tavaszán többször megfogalmazta). Az állam integritásának megbontását Kossuth – Horvát-Szlavónországtól eltekintve – határozottan elutasította, s a föderatív megoldást csupán a szomszédos

nemzetekkel megvalósítandó együttműködésben tartotta elképzelhetőnek, a konföderatív keretek között körvonalazódó együttműködést pedig az érintett szláv és román nemzetiségek saját elemi érdekeként ismerte fel. Az általa túlzottnak minősített hazai nemzetiségi követelésektől ugyanakkor arra is hivatkozva határolta el magát, miszerint Magyarország nem egyszerűen soknemzetiségű, hanem kevert nemzetiségű állam.³⁰

A magyar polgári demokratikus állam koncepcióját részletesen felvázoló kútahtyái alkotmánytervezetében (1851) Kossuth az általános választójog alapján működtetett demokratikus önkormányzatokban jelölte meg a „különböző nemzetiségűek egyenjogúságon alapuló együttélésének” optimális kereteit. A községekben, a megyékben és a törvényhozásban a többség nyelvét kívánta hivatalossá tenni, de megkülönböztetett jelentőséget tulajdonított a kisebbségek szabad nyelvhasználatának is. Az oktatás nyelvének meghatározását ugyancsak a község hatáskörébe utalta, a kisebbségek iskolaállítási jogának érvényesítése mellett, a kikerekített nemzetiségi megye keretei között megvalósuló területi önkormányzat ideáját a „kultúraautonómia körét

meghaladó funkcióval felruházott országos politikai szervezetek” működtetésével kapcsolta össze. A megálmódott demokratikus Magyarország helyét pedig Dunai Szövetség címmel ismertté vált tervezetében „a Kárpátok és a Duna, a Fekete és az Adriai tenger” által határolt területen található „régii történelmi államok” szövetségének keretében jelölte meg, amelyben Szerbia és Románia mellett számított a független Horvátországra is.³¹

A hazai liberális politikai elit tagjai attól tartottak, hogy a demokratikus értékek érvényesítése a kívánatosnál nagyobb mértékben erősítheti a nemzetiségek befolyását. Félelmeik, szorongásaik meghatározó szerepet játszottak abban, hogy a forradalom és kiegyezés válaszüjtájához elérkezve, az 1861. évi országgyűlésen az érdekegyesítő politika demokratikus továbbfejlesztésének Teleki László által képviselt programját megbuktatták, eltorlaszolva ezzel a Habsburg abszolutizmussal szembeni együttműködésre a korábbiaknál lényegesen nagyobb készséget kinyilvánító nemzetiségekkel történő megbékélés keresésének útját.³³ Holott az Októberi Diploma és a Februári Pátens

kibocsátását követően jelentősen felerősödtek a magyarok és nemzetiségek közötti fraternalizáló és megbékélési törekvések, mivel az érintett politikusok felismerték: az önkényuralmi rendszer megdöntésének elengedhetetlen feltétele az együttműködés. A pozitív fejlemények egyik demonstratív példáját jelentette a magyarbarát horvát költő,

Mirkó Bogović köszöntésére szervezett ünnepség Zágrábban. A Deák mögött felsorakozó csoportosulás orgánuma, a *Pesti Napló* pedig visszatérően kiemelte olyan helyzet létrehozásának szükségességét, amikor senkinek nem kell választani a szabadság és a nemzetiség között.³⁴ S miközben az emigráció, Kossuthal az élén visszatérően sürgette a megbékélést előmozdító lépések megtételét, Mocsáry Lajos is örömmel üdvözölte a szívélyes hangulat kölcsönös felerősödését, amikor kifejtette: „Mi azt akarjuk, hogy minden polgára e honnak kézzel foghassa, hogy egy szabad alkotmányos országban lakik. Óhajtjuk, ha állását egybehasonlítja más országokban lakó fajrokonainak helyzetével, ne átkozza a sorsot, mely őt ide helyezte.”³⁵ A közhangulat javulását jól érzékeltette, hogy a megyék újjászervezését köszöntő ünnepi

Magyarország és Horvátország viszonyának allegorikus ábrázolása (Julije Huhn, 1860 körül)³²

rendezvények fő jelszavai között megkülönböztetett helyet kapott a megbékélés szorgalmazása, az érdekek azonoságának hangoztatása. Mindeközben Deák mégis növekvő pesszimizmussal mutatott rá arra, hogy miközben a magyar politikusok szigorúan az ország területi integritása megőrzésének kontextusában keresték az előrelépés lehetőségét, a nemzetiségek „teljesíthetetlen követelésekkel lépnek elő”.³⁶

A horvát relációra vonatkozóan a kortársak biztató jelként értelmezték azt az Októberi Diploma egyik mellékletét képező császári leiratot, amely arra utasította az 1858-ban kinevezett horvát bánt, Šokčević József bárót, hogy hívja össze a tartománygyűlést, s a magyar országgyűléssel együttműködve tegyen javaslatot a horvát-magyar viszony rendezésére, továbbá Josip Juraj Strossmayer püspöknek a báni konferencián elhangzott, „a két szabad testvérnemzet” alkotmányos megegyezését sürgető hozzászólását. Igaz, a báni konferencia mindenképpen határozottan követelte az önálló horvát udvari kancellária felállítását, Dalmácia Horvátországhoz csa-

tolását, valamint a Muraköz bekebelezését is. A helyzet ellentmondásosságát érzékeltette, hogy miközben Vasard megye január 28-i közgyűlése körlevelet bocsátott ki a horvát és magyar törvényhatóságokhoz, amelyben „az alkotmányos és barátságos szövetség” felújítását sürgette „magyar testvéreinkkel... a nemzetiségi teljes jogegyenlőség és alkotmányos szabadság talaján”, a pozitív megnyilatkozásokkal egy időben sem csitulak a magyarelles kirohanások, s a teljes függetlenséget követelő hangok sem.³⁷

A magyar–horvát kapcsolat történetében történelmi jelentőséggel bírt a magyar képviselőház 1861. júniusi nemzetiségi vitája, amely drámai erővel tárta fel a kérdés megold(hat)atlanságát. A felirati javaslatról kialakult élénk polémiában az elszakadási törekvésektől tartó magyar többség mereven elutasította a nemzetiségek javaslatait, mert úgy ítélte meg, hogy azok súlyosan veszélyeztetik az ország politikai egységét. Az Eötvös József és Deák Ferenc által is képviselt alapelveket érvényre juttató határozatban végül az egységes és oszthatatlan nemzet – Szegedhez képest jelentős visszalépést jelentő – filozófiája érvényesült,³⁸ és jelszavá vált Kecskeméthy Aurél 1862-ben papírra vetett álláspontja, miszerint: az „Ausztriávali kibékülésünk ára nem oly nagy, mint amelyet a nemzetiségek követelnek, s ügyetlen forradalmáraink megadni készek lennének”.³⁹ Kétségtelen ugyanakkor, hogy a magyar fenntartások felülkerekedését nem kis mértékben motiválták a túloldalon elhangzó radikális követelések is. Az 1861. április közepétől üléselő zág-rábi törvényhozás a magyarokkal egyezkedni akarókkal szemben agresszív offenzívát indítva egyértelműen a szeparatizmus platformjára helyezkedett, s a végül kihirdetett XLII. törvénycikke a horvát önrendelkezés teljes elismerését követelte, a két ország közötti kapcsolatban csupán a tiszta perszonálunió létezését volt hajlandó elfogadni, s a megállapodás további előfeltételét a területi követelések maradéktalan kielégítésében határozta meg.⁴⁰

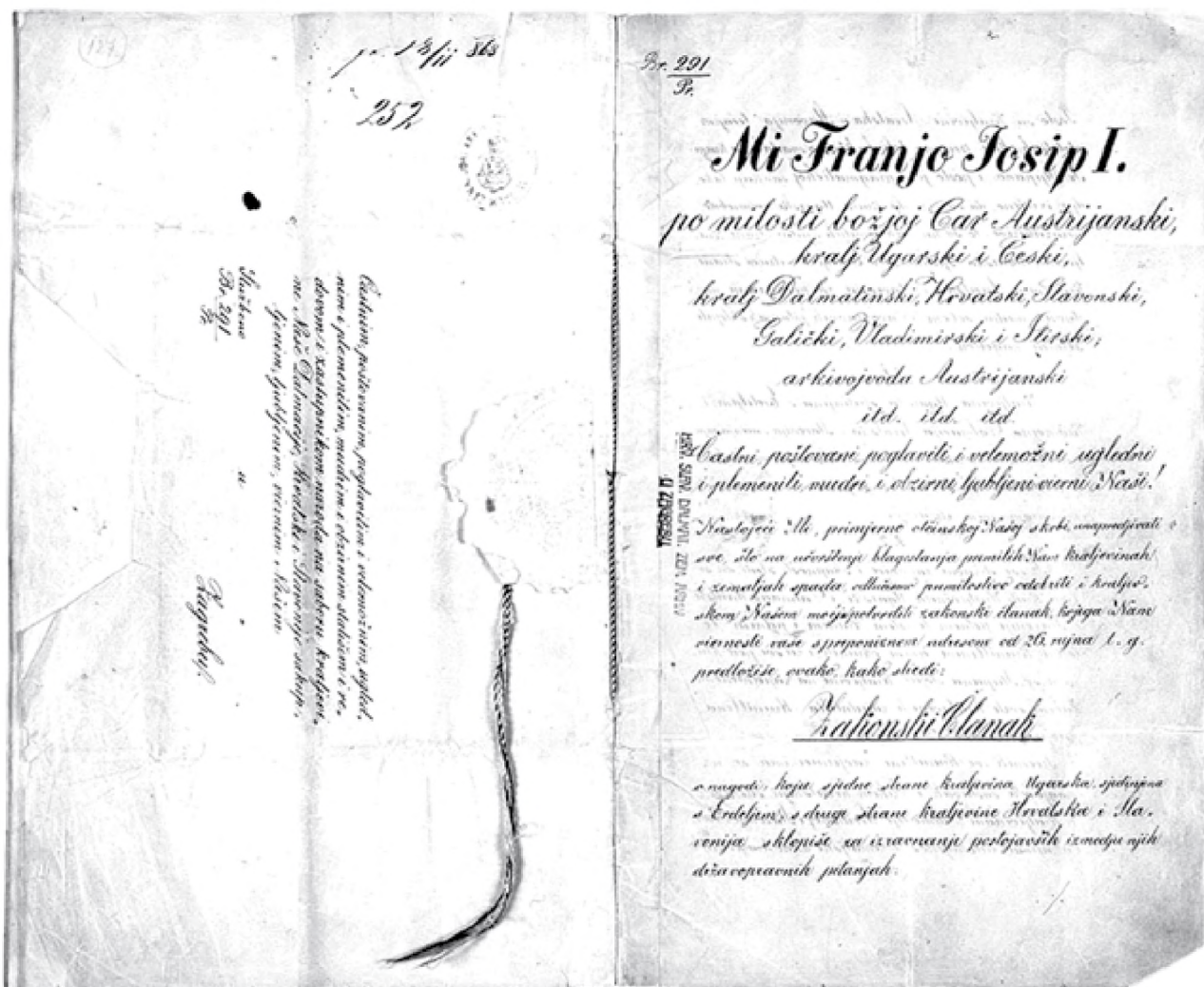
Az átrendező közegben hatástalanul zendült fel Kossuth Lajos fohásza: „Az ég nevére kérem a magyar, szláv és román testvéreket, borítsanak fátyolt a múltra, s nyújtsanak egymásnak kezét, fölkelvén mint egy ember a közös szabadságért s harczolván valamennyien egyért, egy valamennyiükért a svájciaktól adott régi példa nyomán.”⁴¹ A volt kormányzó-elnök fokozatos hazai elszigetelődése eredményeként a döntés azok kezébe került, akik az önkényuralom felszámolásának lehetőségét a nemzetiségekkel való megbékélés alternatívájával szemben a Habsburgokkal kötendő kiegyezésben találták meg. Az osztrák-németek és a magyarok összefogásával, a birodalom nemzetiségei önállósodási törekvéseinek elfojtását beprogramozó kompromisszummal Kossuth a „szabad nemzetiség a szabad államban” jelszót állította szembe, sikertelenül.⁴²

V. A horvát–magyar kiegyezés megszületése és tartalma

Ismeretes, hogy a kiegyezési törvény csupán a Magyar Királyság és Ausztria közjogi kapcsolatát szabályozta, nem foglalkozott azonban a nemzetiségekkel, így a Magyarországgal ugyan államközösségben élő, ám történelmi és közjogi önállósággal rendelkező Horvátország helyzetével sem. Az 1867-ben megteremtett új birodalmi struktúra stabilitását azonban nem lehetett a horvátkérdés valamilyen megoldása nélkül biztosítani. A magyar és a horvát országgyűlés képviselői között 1866 tavaszán folytatott, de eredménytelenül végződött tárgyalásokat követően a szabor által decemberben megfogalmazott felirat Magyarország föderatív átalakítását szorgalmazta, a horvátkérdést magyar belügynek tekintő és Andrássy Gyula gróf forgatókönyvét támogató udvar azonban feloszlatta a tartománygyűlést. Miután az 1867. május 1-jén ismét összehívott szabor a „magyar kérdésben” intranszigenz álláspontra helyezkedett, Ferenc József júniusban az unionista magyarbarát Levin Rauch bárót nevezte ki báni helytartónak, és azzal bízta meg, hogy a nemzeti ellenállást megtörve fogadtassa el Zág-rában a kiegyezést. Az 1868-ban kikényszerített horvát–magyar közjogi egyezményt azonban csak a magyarbarát (unionista) párt erőszakos eszközökkel történő hatalomra juttatásával sikerült a horvát nemzeti mozgalommal szemben – nagy nehezen – tető alá hozni. Az 1867 decemberében megtartott választásokat követően 1868 tavaszán megtörtént a tárgyalások fonalának újrafelvétele, melynek eredményeként megszületett az 1868. évi XXX. törvénycikk. Az alkudozások során a horvát delegáció feladta a függetlenség és a tiszta perszonálunió platformját, és elfogadta a magyar kormány kiegyezési feltételeit.

A dokumentum elismerte, hogy a Szlavóniával, Dalmáciával, valamint a polgárosított és a horvát megerendszerbe reintegrálható Határőrvidékkel megerősített, ám Fiume bekebelezéséről egyelőre lemondani kényszerülő Horvátország „egy és ugyanazon állami közösséget képez” Magyarországgal, amelyen belül azonban „külön territóriummal bíró politikai nemzet, s belügyeire nézve saját törvényhozással és kormányzattal bír”, a beligazgatásban, az igazságügyben, valamint a vallás- és oktatásügyekben teljes szuverenitással rendelkezik. Az ezeken túlmutató közös ügyekben viszont a Budapesten székelő közös kormány és a közös parlament döntési jogát deklarálta. A magyar kormány tagja lett egy tárca nélküli horvát–szláv–dalmát miniszter, a közös parlamentbe a szabor 42 küldöttet delegálhatott.⁴⁴

Kétségtelen, hogy a kimunkált megoldás nemzetközi öszszevetésben példátlanul széles önkormányzati jogokat biztosított a horvát nemzet számára, történelmi perspektívában mégis csak átmeneti, kudarcra ítéltetett próbálkozásnak bizonyult, mivel Zág-ráb meglegedettségét és azonosulását ekkor már kizárólag az abszolút és korlátlan nemzeti szuverenitás megteremtése biztosíthatta, igényei kielégítése viszont csupán a Monarchia felbomlásával egységben kibontakozó folyamat meghatározó részeként realizálódhatott.

A horvát–magyar kiegyezés (1868)⁴³

ERDŐDY, GÁBOR

Die kroatische Frage im Kontext der Entstehung der ungarischen bürgerlichen Nation

(Zusammenfassung)

Der kroatisch-ungarische Ausgleich von 1868 gestaltete das bestimmende Element der neuen Struktur des Habsburger Reiches und bildete den organischen Teil der Nationalitätenpolitik der ungarischen politischen Elite. Die internationale und regionale Umgebung des Versuches wurde durch diejenige in Mitteleuropa entfaltenden Desintegrations-Widersprüche bestimmt, welche – als negative Nachfolge der verspäteten Bildung der Nation – die Perspektive der demokratischen Lösung vernichteten. Die unversöhnlichen Gegensätze häuften sich als Ergebnisse der historischen Entwicklung mehrerer Jahrzehnte. Der liberale ungarische Nationalismus plante nämlich alle Bürger der Heimat – ohne Hinsicht auf ihre ethnischen und konfessionellen Wurzeln – auf dem Weg der kontinuierlichen Rechtserweiterung in die Gemeinschaft der Freiheit zu integrieren, war aber nicht bereit die Existenz verschiedener ethnischen Gruppierungen anzuerkennen.

Der Gesetz Nr. XXX von 1868 hat anerkannt, dass Kroaten-Slawonien eine staatliche Gemeinschaft mit Ungarn bildet, gestaltet aber eine politische Nation mit absonderlichem Territorium, hinsichtlich seiner internen Angelegenheit hat eigene Legislative und Regierung, in seiner inneren Verwaltung verfügt über eine absolute Souveränität in Justizwesen, bzw. in Unterrichts- und Religionswesen. Zweifelsohne hat diese Konstruktion auch im internationalen Vergleich beispiellos ausgedehnte Selbstverwaltungsrechte für die kroatische Nation gesichert, in historischen Perspektiven erwies sich doch als provisorischer, zum Misserfolg verurteilter Versuch.

Jegyzetek

- ¹ Hanák Péter: *1867 – európai térben és időben* (Válogatta, sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta: Somogyi Éva). Budapest, 2001, História – MTA Történettudományi Intézete, 194–195. p.
- ² Varga János: *Helyét kereső Magyarország. Politikai eszmék és koncepciók az 1840-es évek elején*. Budapest, 1982, Akadémiai Kiadó, 71. p.
- ³ Varga 1982, 42. p.
- ⁴ Varga 1982, 43. p.
- ⁵ Szabad György: *Kossuth politikai pályája. Ismert és ismeretlen megnyilatkozásai tükrében*. Budapest, 1977, Kossuth Könyvkiadó – Magyar Helikon, 99. p.
- ⁶ Szabad 1977, 107. p.
- ⁷ Varga 1982, 47. 53. p.
- ⁸ Varga 1982, 48. p.
- ⁹ Varga 1982, 76. p.
- ¹⁰ Kosáry Domokos: *Kossuth Lajos a reformkorban*. Budapest, 2002, Osiris Kiadó, 294. p.
- ¹¹ Kosáry 2002, 236–237. p.
- ¹² Gergely András – Pajkossy Gábor: A Habsburg Birodalom és Magyarország. In Gergely András (szerk.): *19. századi magyar történelem 1790–1918*. Budapest, 1998, Korona Kiadó, 20. p.
- ¹³ Varga 1982, 79. p.; Kosáry 2002, 238–239. p.
- ¹⁴ Varga 1982, 80–81. p.
- ¹⁵ Pajkossy Gábor: A reformkor (1830–1848). In Gergely András (szerk.): *19. századi magyar történelem 1790–1918*. Budapest, 1998, Korona Kiadó, 229. p.
- ¹⁶ Varga 1982, 83–84. p.
- ¹⁷ Kosáry 2002, 239. p.
- ¹⁸ Varga 1982, 92. p.
- ¹⁹ Pajkossy 1998, 229. p.; Varga 1982, 82–84. p.
- ²⁰ Varga 1982, 86–87. p.; Pajkossy 1998, 230–231. p.; Kosáry 2002, 351. p.; Szabad 1977, 71–73. p.
- ²¹ Barta István (kiad.): *Kossuth Lajos összes munkái (KLÖM) XI. Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen. 1847–48*. Budapest, 1951, Akadémiai Kiadó; Kosáry 2002, 420. p.
- ²² Kossuth Lajos 1848. január 7-i hozzászólása. In KLÖM XI, 433. p. idézi Kosáry 2002, 422. p.
- ²³ Kossuth Lajos beszéde a kerületi ülésen 1847. december 11. In KLÖM XI, 382. p; vö. Erdődy 2006, 23. p.
- ²⁴ Batthyány Lajos hozzászólása a magyar nyelvről és nemzetiségről 1848. február 4. In *Főrendi Napló 1847–48*, 254–255. p; közli Erdődy Gábor: Batthyány Lajos. In Gerő András (főszerk.): *Magyar szabadelvűek*. Budapest, 1998, Új Mandátum Könyvkiadó, 104–106. p.
- ²⁵ Urbán Aladár: *Batthyány Lajos miniszterelnöksége*. Budapest, 1986, Magvető Könyvkiadó, 304. p; Szabad 1977, 130–131. p; Horváth Mihály: *Magyarország függetlenségi harcának története I*. Pest, 1871–72, kiad. Ráth Mór, 109. p; Erdődy Gábor: „Én csak fákllyatartó voltam.” *Kossuth Lajos, a magyar polgári forradalom és szabadságharc irányítója (1848–1849)*. Budapest, 2006, ELTE Eötvös Kiadó, 79–80. p.
- ²⁶ Erdődy 2006, 55. p.
- ²⁷ Szabad 1977, 138. p; Urbán 1986, 463–464. p.
- ²⁸ Urbán 1986, 460–462. p; Horváth I. 1871–72, 427. p; Hajnal István: *A Batthyány-kormány külpolitikája*. Budapest, 1957, Akadémiai Kiadó, 87. p.
- ²⁹ Egyed Akos: *Erdély 1848–1849*, II. Csikszereda, 1998, Pallas – Akadémia Könyvkiadó, 281. p., Erdődy Gábor – Hermann Róbert: *Batthyány – Szemere*. Budapest, 2002, Pannonica Kiadó, 281. p; Szabad 1977, 163. p, Horváth III. 1871–72, 356. p; Veliky János (szerk.): *Polgárosodás és szabadság (Magyarország a XIX. században)*. Budapest, 1999, Nemzeti Tankönyvkiadó, 134. p.
- ³⁰ Szabad 1977, 170–171. p.
- ³¹ Szabad 1977, 175–178. p; Csorba László: Az önkényuralom kora. In Gergely András (szerk.): *19. századi magyar történelem 1790–1918*. Budapest, 1998, Korona Kiadó, 336. p. A Kossuth konföderációs elképzeléseinek megvalósíthatóságával kapcsolatos kérdőjelekről lásd Hanák 2001, 191–192. p.
- ³² https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/8/84/Nagodba_Huhn.jpg [2018. június 3.]
- ³³ Szabad György: *Forradalom és kiegyezés választóján (1860–61)*. Budapest, 1967, Akadémiai Kiadó, 552–559. p; Hanák 2001, 84–86. p; 178–179. p.
- ³⁴ Szabad 1967, 368. p.
- ³⁵ Mocsáry Lajos 1858-ban publikált „Nemzetiség” c. röpiratáról. Lásd Kemény G. Gábor: *Mocsáry Lajos válogatott írásai*. Budapest, 1958, Bibliotheca, 22–25. p; vö. Szabad 1967, 369. 403. p.
- ³⁶ *Deák Ferenc beszédei II*. Budapest, 1903, Kiad. Kónyi Manó, 529–530. p; Szabad 1967, 380. p.
- ³⁷ Szabad 1967, 395–399. p.
- ³⁸ Szabad 1967, 550–554. p.
- ³⁹ Kecskeméthy Aurél: *Vázlatok egy év történetéből (1860 október huszadikától 1861 októberig)*. Pest, 1862, 183. p; idézi Szabad 1977, 188. p; vö. Hanák 2001, 165–168. p.
- ⁴⁰ Szabad 1967, 555. p.
- ⁴¹ Szabad 1977, 187. p.
- ⁴² Szabad 1977, 194. p; vö. Hanák 2001, 180–181. p.
- ⁴³ <http://www.arhiv.hr/Portals/0/ModuleDNNGridGallery/3.-hrv.ugr.-nagodba-955c4016-74ff-49e7-8712-da3145cb9070.jpg> [2018. május 30.]
- ⁴⁴ Kolossa Tibor: A dualista rendszer az Osztrák–Magyar Monarchiában. In Katus László (szerk.): *Magyarország története 1848–1890*. I. Budapest, 1979, Akadémiai Kiadó, 800–804. p; Kozári Mónika: *Andrássy Gyula*. Budapest, 2018, Gondolat Kiadó, 79. p.

